

ОСОБЛИВОСТІ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ ДО ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті зроблено теоретичний і практичний аналіз батьківського ставлення до дітей із затримкою психічного розвитку. Описано результати дослідження за допомогою спеціально підібраних методів та методик. Виділено основні характеристики, які стосуються особливостей виховання цієї категорії дітей.

Ключові слова: сім'я, затримка психічного розвитку, молодший шкільний вік, батьківське ставлення, виховання, відносини «батьки–діти».

Ковалишин І. В. Особенности родительского отношения к детям младшего школьного возраста с задержкой психического развития. Стаття посвящена теоретическому и практическому анализу родительского отношения к детям из задержкой психического развития. Описаны результаты исследования с использованием специально подобранных методов и методик. Выделены основные характеристики, которые касаются особенностей воспитания данной категории детей.

Ключевые слова: семья, задержка психического развития, младший школьный возраст, родительское отношение, воспитание, отношения «родители–дети».

Kovalyshyn I. V. Features of Parents' Attitude to Junior Students with Mental Retardation. The article represents theoretical and practical analysis of parents' attitude to children with mental retardation. Results of research are described using specially selected methods and techniques. The basic characteristics that relate to features of education in this category of children are allocated.

Key words: family, mental retardation, junior school age, parents' attitude, education, «parents-children» relations.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення психологічних особливостей формування і розвитку особистості дитини загалом та самооцінки зокрема неможливе без урахування тих факторів та умов середовища, які безпосередньо впливають на цей процес. Такий підхід передбачає аналіз внутрішньосімейних відносин, стилю сімейного виховання та батьківського ставлення.

Сім'я – це мікросоціум, у якому формуються моральні якості дитини та уявлення про загальнолюдські цінності, норми поведінки, характер міжособистісних відносин між людьми, тому вона розглядається як основний стабілізаційний фактор адаптації дитини із

затримкою психічного розвитку. У сім'ї діти не лише наслідують близьких, а й орієнтуються на їхні соціальні та моральні установки. Саме тому психологічна зрілість батьків, їхні ідеали, досвід соціального спілкування, взаємини в сім'ї, стиль сімейного виховання, батьківське ставлення найчастіше мають вирішальне значення для розвитку дитини.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Аналіз теоретичних та практичних аспектів проблем сім'ї, у якій є дитина із затримкою психічного розвитку, відображено у працях І. В. Добрякова [4], О. В. Заширинської [4], І. І. Мамайчук [1], Г. А. Мішиної [2], Є. Р. Смирнової [5], О. Т. Соколової [6], А. С. Співаковської [7], Г. Є. Сухаревої [8], В. В. Ткачової [9] та ін.

У дослідженнях І. В. Добрякова та О. В. Заширинської зазначено, що основною причиною більшості труднощів у процесі адекватної соціалізації дитини із затримкою психічного розвитку є негативні внутрішньосімейні взаємини, особливо у діаді «мати–дитина» [4].

Теоретичні та практичні дослідження Г. Є. Сухаревої та інших указують на те, що переважання несприятливих виховних дій суттєво впливає не лише на затримку психічного розвитку дитини, а й на виникнення різних аномалій у формуванні особистості. Водночас виявлено тісний взаємозв'язок між домінантним типом відносин у сім'ї та характером особистісних відхилень у дітей [8].

Подібної думки дотримувалася й О. Т. Соколова, яка розглядала внутрішньосімейні конфлікти, відсутність одного з батьків, неправильні виховні позиції, ранню ізоляцію дитини від сімейного оточення як фактори, що сприяють формуванню патологічних рис особистості та невротичних симптомів [6].

А. С. Співаковська, Т. М. Мішина та інші відмічали, що неблагополуччя у стосунках між батьками і дітьми призводить до негативних наслідків у розвитку дитини: високої тривожності, низького рівня самоприйняття, недостатньої сформованості навичок встановлювати позитивні стосунки з оточенням, неадекватної поведінки в різних ситуаціях, недостатнього рівня розвитку вольової саморегуляції. Усі ці особливості впливають на зниження адаптаційних можливостей дитини [2; 7].

Інша дослідниця, І. І. Мамайчук, наголошувала на тому, що емоційні зв'язки між матір'ю та дитиною є основою формування ціннісного ставлення дитини до себе та оточуючих її людей, а стан емоцій-

ної сфери слугує показником особистісного здоров'я дитини, яка зумовлює її психічний розвиток та соціальну поведінку [1].

У своїй працях, присвячених проблемам сім'ї, що виховує дитину із затримкою психічного розвитку, О. Р. Смирнова та інші обґрунтували потребу розробки спеціальних заходів, спрямованих на надання допомоги батькам, які мають таких дітей [5].

В. В. Ткачова виявила вплив особистісних порушень членів сім'ї (інтелектуальних, емоційних, комунікативних та ін.) на дитину із затримкою психічного розвитку та розцінювала гармонійну внутрішньосімейну атмосферу як сприятливе корекційне середовище для дитини [9].

Отже, аналіз літератури з цієї проблематики дав змогу зробити висновок, що, незважаючи на підвищену увагу до сімей, які виховують дітей із затримкою психічного розвитку, все ж недостатньо досліджено механізми взаємовпливу батьків і дітей, не розроблено єдиного підходу до класифікації особливостей батьківського ставлення та способів оптимізації внутрішньосімейних відносин. Усі ці аспекти і визначають актуальність обраної теми.

Формулювання мети та завдань статті. Мета нашого дослідження – виявити особливості батьківського ставлення до дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Ми поставили такі **завдання**:

- проаналізувати наявну психолого-педагогічну літературу з теми дослідження;
- розробити процедуру та методику дослідження;
- виявити особливості батьківського ставлення до дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку.

Методи та методики. У своєму дослідженні ми використали методику «Опитувальник батьківського ставлення» А. Я. Варги, В. В. Століна [3, 144–152].

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вивчення особливостей батьківського ставлення у сім'ях, які виховують дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку, проводилося на базі Луцького навчально-реабілітаційного центру. У дослідженні брали участь батьки вихованців цього закладу. Вік обстежуваних – від 28 до 45 років. Усього взяло участь 37 батьків, серед них було 67,6 % жінок (25 осіб) та 32,4 % чоловіків (12 осіб).

Для вивчення особливостей батьківського ставлення ми використали «Опитувальник батьківського ставлення» А. Я. Варги, В. В. Століна [3, 144–152], який являє собою психодіагностичний інструмент, орієнтований на виявлення батьківського ставлення в осіб, що звертаються за психологічною допомогою з питань виховання дітей та спілкування з ними. Під батьківським ставленням розумілася система різних поведінкових проявів та почуттів дорослих до дітей, поведінкових стереотипів, які практикуються у спілкуванні з ними, особливостей сприйняття і розуміння характеру та особистості дитини, її вчинків.

Структура цього опитувальника була побудована на основі математичного виявлення значимих факторів. Він складається із 61 запитання, які утворюють п'ять таких шкал:

- прийняття-заперечення – ця шкала виражає загальне емоційно позитивне (прийняття) чи емоційно негативне (заперечення) ставлення до дитини;
- кооперація – прагнення дорослих до співробітництва з дитиною, прояв щирої зацікавленості та участі в її справах;
- симбіоз – прагнення дорослого до єдності з дитиною чи, навпаки, прагнення зберегти психологічну дистанцію, показник контактності дитини з батьками;
- контроль (авторитарна гіперсоціалізація) – характеристика контролю за поведінкою дитини, показник авторитарності чи демократичності у ставленні до неї;
- ставлення до невдач дитини («маленький невдаха») – ця шкала показує ставлення до здібностей дитини, до її позитивних якостей та недоліків, успіхів та невдач.

Ми пропонували батькам відповісти «так» або «ні» на запитання опитувальника, які стосувалися різних аспектів батьківського ставлення. Позитивна відповідь оцінювалася в 1 бал, негативна – 0 балів. За допомогою ключа ми підраховували кількість балів за кожною шкалою цієї методики. Високі тестові бали за відповідними шкалами розглядалися як:

- заперечення;
- соціальна бажаність;
- симбіоз;
- гіперсоціалізація;
- інфантилізація (інвалідизація).

Результати діагностики особливостей батьківського ставлення свідчили про те, що за шкалою «*прийняття-заперечення*» низькі бали отримало 10,8 % батьків, тобто цим досліджуваним притаманне загальне емоційно позитивне ставлення до дитини, прийняття її такою, якою вона є, повага і визнання її індивідуальності, схвалення інтересів та підтримка планів. Для 89,2 % батьків характерні середні показники за цією шкалою, що свідчить про меншу наявність названих вище якостей, ніж у респондентів, які мали низькі бали за цією шкалою. Батьків, яким притаманне загальне емоційно негативне ставлення до дитини: дратівливість, злість, інколи ненависть, невіра в майбутнє своєї дитини, низька оцінка її здібностей та можливостей, виявлено не було, про що свідчить відсутність у вибірці осіб із високими показниками за цією шкалою.

За другою шкалою («*кооперація*») високі бали отримали 89,2 % батьків. Це дало змогу зробити висновок, що вони проявляють зацікавленість справами дитини, схильні високо оцінювати її здібності, заохочують самостійність, ініціативність та намагаються бути з дитиною на рівних. Менш яскраво ці особливості виражені в 10,8 % респондентів – вони отримали середні показники. Жоден із досліджуваних не отримав низьких оцінок за цією шкалою.

Стосовно шкали «*симбіоз*», то результати були такими: високий рівень цього показника характерний для 59,5 % респондентів, що є ознакою відсутності психологічної дистанції між дорослими та дітьми, прагнення респондентів бути ближчими до власних дітей, огородити від неприємностей та задовольняти їхні адекватні потреби. У 40,5 % досліджуваних ці риси проявляються меншою мірою, про що свідчила наявність середніх показників. Опитаних, які встановили значну психологічну дистанцію з дитиною, не піклуються про неї, виявлено не було.

Аналіз результатів за шкалою «*контроль*» свідчив про те, що 32,4 % опитуваних схильні до занадто авторитарного ставлення до дитини, вимагають від неї повної покори та дотримання чітко встановлених дисциплінарних норм (високий рівень); 10,8 % батьків не контролюють дій дитини (низький рівень), а 56,8 % респондентів мають середні показники за цією шкалою, що дало нам змогу високо оцінити їхні педагогічні здібності, оскільки саме цей результат є найбільш оптимальним для успішного розвитку та виховання дитини в сім'ї.

Щодо шкали «*ставлення до невдач дитини*», то було виявлено, що 54,1 % опитаних вважали невдачі дитини випадковими і вірили в

неї та її сили (низький рівень за цим показником), для 40,5 % респондентів характерний середній рівень ставлення до невдач дитини, 5,4 % батьків схильні ігнорувати інтереси, захоплення, думки та почуття дитини. Ці респонденти були невисокої думки про можливості своєї дитини та ставилися до неї, як до «маленької невдахи» (високий рівень цього показника).

Графічно дані цього дослідження представлено на рис. 1.

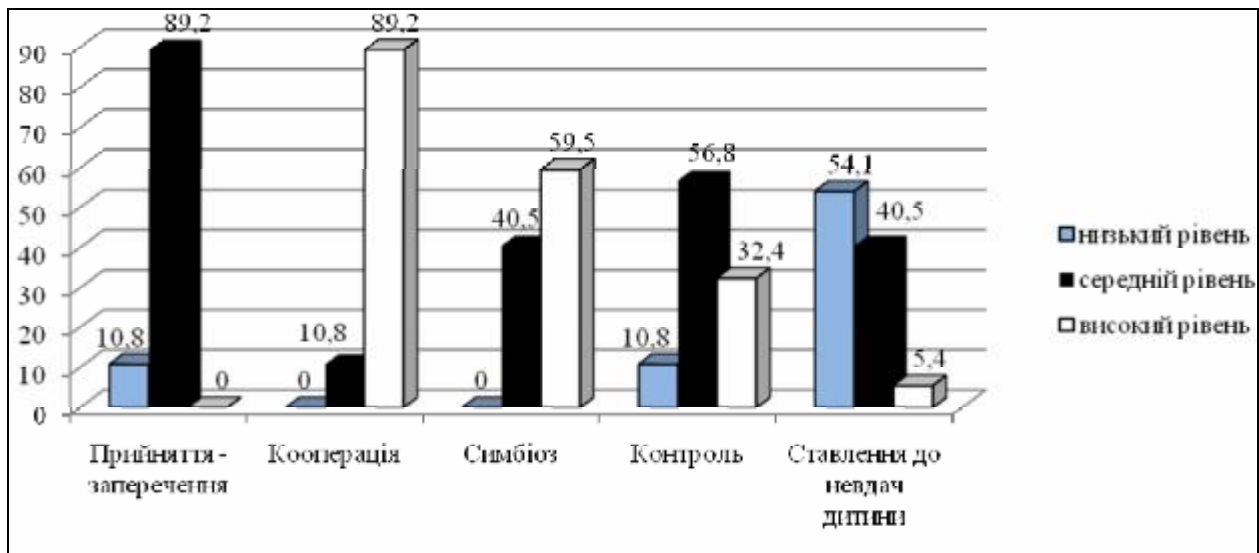


Рис. 1. Результати дослідження батьківського ставлення, %

Отже, ми можемо зробити висновок, що для батьків дітей із затримкою психічного розвитку характерне загалом емоційно позитивне ставлення до дитини, про що свідчить переважання середніх показників за шкалою «прийняття-заперечення» (89,2 %). Обстежуваним притаманне прагнення до співпраці з дитиною, вони цікавляться її справами і намагаються брати в них участь. Дорослі часто пишаються здобутками своїх дітей та зважають на їхню думку під час прийняття сімейних рішень, про що свідчить переважання високого рівня за шкалою «кооперація» (89,2 % опитаних). Досліджуваним притаманне налагодження тісного емоційного зв'язку зі своїми дітьми, батьки відчують постійну тривогу за них, оскільки вони здаються дорослим малими та беззахисними. До таких висновків ми дійшли, проаналізувавши переважання за шкалою «симбіоз» високих та середнього рівня показників (59,5 % і 40,5 % респондентів відповідно). У більшості сімей, які мають дітей із затримкою психічного розвитку, спостерігається переважання середнього рівня контролю за діями, що є сприятливим фактором для успішного розвитку особистості молодшого школяра (56,8 %). Проте третина опитаних схильна

до авторитарного ставлення до дітей та постійного суворого контролю за їхніми діями. Ці дорослі постійно стежать за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками та відчуттями. Крім цього, батьки не здатні прийняти думку дитини, тому намагаються нав'язати їм власну. Обстежуваним значною мірою не характерне прагнення до інфантилізації та приписування особистісної і соціальної неспроможності дітям із затримкою психічного розвитку, про що свідчить переважаючі високі та середні показники за шкалою «ставлення до невдач дитини» (54,1 % і 40,5 % опитаних відповідно). Лише незначна частина батьків (5,4 % респондентів) вважає свою дитину менш розвиненою порівняно з однолітками, а її інтереси, захоплення, думки і відчуття – несерйозними та такими, що не відповідають вікові.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, аналіз теоретичної літератури та проведене дослідження дали нам змогу зробити такі висновки:

- стиль сімейного виховання, взаємини в сім'ї та особливості батьківського ставлення відіграють важливу роль у процесі формування та розвитку особистості дитини з особливими потребами загалом і її самооцінки зокрема;
- переважаючі негативні виховні впливи та внутрішньосімейні взаємини призводять до виникнення низки проблем: труднощів на шляху адекватної соціалізації дитини, виникнення аномалій у формуванні особистості, високої тривожності, низького рівня самоприйняття, недостатньої сформованості навичок встановлення позитивних відносин з оточенням, неадекватної поведінки в різних ситуаціях, недостатнього рівня розвитку вольової саморегуляції;
- для батьків дітей молодшого шкільного віку характерне переважаючі загалом емоційно позитивне ставлення до дітей, оскільки за шкалою «прийняття-заперечення» переважна кількість опитуваних отримала показники середнього рівня;
- значна кількість батьків таких дітей проявляє зацікавленість справами дитини, високо оцінює її здібності, заохочує самостійність та ініціативу, намагається бути з нею на рівних, про що свідчить переважаючі високі показники за шкалою «кооперація»;

- для досліджуваних не характерне встановлення психологічної дистанції між з дітьми, обстежувані намагаються бути ближчими до них, задовольняти їхні основні адекватні потреби, оберігати від неприємностей;
- для батьків дітей молодшого шкільного віку характерне встановлення середнього рівня контролю над власними дітьми, про що свідчить переважання середніх показників за однойменною шкалою;
- батьки дітей із затримкою психічного розвитку не схильні до інфантилізації та приписування особистісної і соціальної неспроможності власним дітям, про що свідчить переважання високих та середніх показників за шкалою «ставлення до невдач дитини»; невдачі дітей вони вважають випадковими і вірять у їхні сили.

Наші подальші дослідження будуть спрямовані на поглиблене вивчення батьківського ставлення та відносин між батьками і дітьми у сім'ях, які виховують дітей молодшого шкільного віку із затримкою психічного розвитку, для того, щоб з'ясувати особливості їхнього впливу на формування самооцінки та підібрати корекційні техніки для подолання неадекватних самооцінних проявів у цієї категорії дітей.

Список використаної літератури

1. Мамайчук И. И. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии / И. И. Мамайчук. – СПб. : Речь, 2004. – 400 с.
2. Мишина Г. А. Пути формирования сотрудничества родителей с детьми раннего возраста с отклонениями в развитии : автореф. дис. ... канд. пед. наук / Г. А. Мишина. – М., 1998. – 18 с.
3. Психологические тесты. В 2 т. Т. 2 / под ред. А. А. Карелина. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 248 с.
4. Психология семьи и больной ребенок : [учеб. пособие] : хрестоматия / авт.-сост. И. В. Добряков, О. В. Заширинская. – СПб. : Речь, 2007. – 400 с.
5. Смирнова Е. Р. Семья нетипичного ребенка / Е. Р. Смирнова // Школа. – 1999. – № 1. – С. 35–37.
6. Соколова Е. Т. Влияние на самооценку нарушенных эмоциональных контактов между родителями и ребенком и формирование аномалий личности / Е. Т. Соколова // Семья и формирование личности. – М. : Педагогика, 1981. – С. 15–21.
7. Спиваковская А. С. Обоснование психологической коррекции неадекватных родительских позиций / А. С. Спиваковская // Семья и формирование личности / под ред. А. А. Бодалева. – М. : Просвещение, 1981. – 115 с.

8. Сухарева Г. Е. Клинические лекции по психиатрии детского возраста. В 2 т. Т. 2 / Г. Е. Сухарева. – М. : Медгиз, 1959. – 404 с.
9. Ткачева В. В. О некоторых проблемах семей, воспитывающих детей с отклонениями в развитии / В. В. Ткачева // Дефектология. – 1998. – № 4. – С. 3–9.